

УДК: 340.12

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-71-2-19-27>

Пайда Юрій Юрійович,
доктор юридичних наук, доцент
(ІЗВО «Кам'янець-Подільський податковий
інститут», м. Кам'янець-Подільський)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

ФІЛОСОФСЬКИЙ ПІДХІД ДО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ СЛОВА ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ УКРАЇНИ

У статті проведено аналіз процесу становлення понять і уявлень про свободу світогляду в конкретні історичні етапи її виникнення і становлення. Першим етапом цього процесу, упродовж якого зароджувалися елементи свободи світогляду, названо епоху родоплемінних відносин. Приділено увагу релігійно-міфологічним традиціям, ідеології античного суспільства, періоду становлення християнства. Зазначено, що в період буржуазних революцій закони держав проголошувалися «природними», вічними та незмінними, що виникають із природи речей, суспільства та моралі. Досліджено, як в систему саме українського права входили норми, що стосуються свободи світогляду, релігії та переконань як окремої людини, так і об'єднань осіб. Визначено відмінності чинного законодавства у сфері регулювання права на свободу світогляду та віросповідання України від недавніх радянських актів щодо даних суспільних відносин.

Ключові слова: право; релігія; міфологія; світогляд; свобода; юриспруденція; віросповідання.

Постановка проблеми. Питання еволюції прав людини останнім часом є наріжним каменем багатьох наукових досліджень. Різні підходи дослідників до означеної проблеми ставлять перед нами ряд суттєвих невирішених завдань. Це повною мірою стосується й питання регулювання права на свободу світогляду та віросповідання в юридичній науці. Проведений аналіз **останніх досліджень і публікацій**, зокрема праць О. Альонкіна, В. Волошина, М. Марчука, А. Лимар, В. Новікова, У. Олійника, І. Сопілко, Є. Ткаченко, В. Халявко, не дає можливості в повній мірі простежити еволюцію підходів до регулювання права на свободу світогляду та віросповідання в юридичній науці. Тому **метою статті** є простеження еволюції законодавства у сфері регулювання права на свободу світогляду та віросповідання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У юридичній науці поняття свободи світогляду виникло за певних соціально-історичних умов і пройшло нелегкий шлях свого становлення від віротерпимості до вільного світорозуміння, тобто свободи світогляду. В Україні за досить короткий час відбувалася переорієнтація свідомості переважної більшості громадян на світоглядні й морально-етичні цінності, які раніше не визнавалися офіційною ідеологією. Держава стала на шлях гармонізації відносин із церквою, співробітництва з нею на благо народу України, на шлях повного забезпечення свободи світогляду. Цей курс знайшов своє відображення в Конституції України (ст. 35) [1, с. 269].

Характерним є те, що в кожен епоху проблема свободи світогляду поставала й вирішувалася по-різному, залежно від характеру й рівня розвитку суспільних відносин і стану

свідомості громадян. Значимість проблем, пов'язаних з утвердженням свободи світогляду й функціонуванням релігії у сучасному суспільстві, важко переоцінити.

Щоб збагнути тривалість історії та логіку процесу зародження і становлення понять і уявлень про свободу світогляду, необхідно проаналізувати конкретні історичні етапи її виникнення і становлення.

Елементи свободи світогляду зароджувалися в епоху родоплемінних відносин. Обмеженість суспільних відносин родоплемінними зв'язками та процес соціальної диференціації призвели до утворення стародавніх держав, для яких був характерний низький рівень матеріального виробництва, це, у свою чергу, наклало особливий відбиток на виникнення й зміст релігійно-міфологічних уявлень, що панували як форма суспільної свідомості протягом багатьох тисячоліть. Основою цих уявлень були родоплемінні та містичні погляди про навколишню дійсність.

У Стародавньому Єгипті, де панували релігійно-міфологічні традиції, поряд із загальновизнаними богами шанувалися й місцеві боги; людина, яка покидала свій будинок, свою місцевість і своїх богів, проголошувалася нікчемною [2]. У ті часи було розповсюджено уявлення про божественне походження царської влади. Монарха уявляли «Людиною-Богом», що виконував місію посередника між богами та людьми [2]. Пам'ятки писемності стародавнього Єгипту свідчать про існування в ті часи протидії релігійно-міфологічним традиціям у «вигляді сумніву в існуванні потойбічного світу або в дієвості релігійних обрядів» [3, с. 87]. Такі погляди сприймалися єгипетськими жрецькими класами як протидія релігії.

Базуючись на принципі обожування царської влади, у стародавній державі поступово створювалися передумови для формування потреби насильницького запровадження державної релігії. Поступово формувалася ідея природного божественного права, згідно з якою земний правопорядок є складовою світового космічного порядку. Через це невиконання окремими особами обрядів і традицій розглядалося як посягання на порушення небесної та земної гармонії [4]. Таким чином утвердився зв'язок між релігійною й державною владою.

У стародавніх державах офіційні релігійні доктрини, як правило, не претендували на свою винятковість і не заперечували релігійних уявлень інших народів. Причиною релігійної віротерпимості було типове для всіх народів обожнення природи, що створювало умови для проголошення вагомості людини у світі і знайшло своє втілення у культурі героїв. Однак культ героїв і обожування правителів призвели до того, що значимою вважалася не сама людина, а її ставлення до влади – божественної або державної.

Перші кроки до руйнування цієї традиції зробили давньогрецькі мислителі. Їхні дослідження природи, людини, суспільства призвели до виникнення ідей вільнодумства й атеїстичних поглядів. Теорії, які руйнували основи релігійно-міфологічних традицій, сприймалися негативно з боку «офіційної ідеології», а їхні творці зазнавали переслідувань. Історії відомі численні факти, що свідчать про переслідування за вільнодумство та атеїзм.

Так, народне зібрання Афін у V ст. до н. е. прийняло рішення віддавати до суду тих, хто поширює нові вчення про світ і не вірить у богів. Філософські пошуки Сократа, спрямовані на розумне пояснення природи людини, її моральних ідеалів, зміцнювали авторитет філософського знання і завдяки цьому істотно підірвали позиції міфологічного світогляду [5], і це призвело до того, що він був звинувачений у неповазі до богів, яких шанує місто. Це свідчить про те, що право й закон в Афінах V ст. до н. е. повністю залишалися в межах традиційного міфологічного підходу, що давало можливість державі звинувачувати в неповазі до богів із політичних та ідеологічних причин осіб, які не визнавали ці традиції.

Тому будь-яка критика міфологічних уявлень та релігії в античному суспільстві, де панувала релігійно-міфологічна ідеологія, розглядалася як діяльність, спрямована проти існуючого суспільного ладу.

Такі представники кінчної філософії, як Лікофрон, Антифонт заклали уявлення про ідеї природного права, учення про штучне, а не божественне походження законів, моральних та правових норм. Це був внесок у розвиток уявлень про характер влади та наявних законів.

Вони проголосили природну рівність усіх людей, незважаючи на їх соціальний стан і релігійні погляди [6].

З появою філософії у стародавньому світі суперечливе ставлення до релігійно-міфологічних уявлень замінюється спробами їх теоретичного осмислення.

Перші філософські матеріалістичні школи Стародавньої Греції за першооснову всього існуючого, суцього сприймали не божественні сили, а матеріальні субстанції, що розглядалися на досить примітивному рівні матеріалістичних та діалектичних уявлень. Вони зробили свій внесок у розвиток філософії, обґрунтувавши вчення про єдність свободи та необхідності [7].

Представники ідеалістичної лінії у філософії на протигагу матеріалістичній лінії, яка орієнтувалася на ідеї гуманізму й вільнодумства, розвиток соціального прогресу, сприяли теоретичному обґрунтуванню консервативних поглядів на суспільство, людину та релігію. Платон у своїх творах про державу закликав карати смертю безбожників і теоретично обґрунтовував і необхідність державної релігії, і переслідування осіб, які не визнають релігійно-міфологічних традиції [7]. Такий підхід сприяв поширенню уявлень про релігійну винятковість і нетерпимість до прояву вільнодумства.

З I по V ст. н. е. особливо інтенсивно здійснювався процес становлення християнства. Склалися основні догмати віровчення, сформулювалася літургіка, обрядовість, церковна структура й ієрархія [7].

У цей період під тиском кочових племен, народів завойованих провінцій, громадянських війн і численних виступів рабів світовий вплив Римської імперії став помітно слабнути. Виникла необхідність ідеологічного забезпечення, нових форм державної релігії для нейтралізації наявних у народі язичницьких культів. Такою релігією стало християнство, яке трактувало історичний процес як лінійну послідовність подій, залежно від божого промислу.

У ті часи відомий християнський апологет Тертуліан (160–220 рр.) закликав остерегтися, не позбавляти будь-кого свободи релігії (*libber totem religions*), щоб це не стало причиною безбожності [8, с. 25]. Свобода релігії, за Тертуліаном, означала не що інше, як свободу людини відкрито сповідувати свою релігію. Релігію потрібно було прийняти за переконанням, а не через насильство [9, с. 47].

У 325 р. християнство було проголошено державною релігією Римської імперії. Подальший розвиток цього процесу призвів до того, що догмати церкви стали водночас і політичними аксіомами, а біблійні тексти отримали силу закону в суді. Злиття державної влади з церковною призвело до того, що становище християнства як державної ідеології стало закріплюватися.

У Європі утвердження християнства як домінуючої релігії супроводжувалося придушенням будь-яких намагань інакомислення, що вважалися ересю. Виникнення ересей у християнстві пов'язане з відсутністю єдиної думки стосовно книг Біблії, які з них слід вважати божественними, а які ні. Це було одним із головних розбратів між католицькою та православною церквами. В епоху середньовіччя забороняється вільне трактування біблійних текстів: лише через церкву та її служителів біблійна істина може досягти свідомості віруючої людини.

Християнство займало жорстку позицію щодо будь-яких ідей та уявлень, які підривали його соціально-політичний статус, використовувалися засоби психологічного тиску та державного переслідування, навіть фізичне знищення інаковірців. Для цього здійснювалися хрестові походи та інквізиція. Загальна кількість людських жертв інквізиції в ті роки склала 9–12 млн [10].

Незважаючи на це, у той час набуло поширення уявлення про те, що світська влада повинна бути незалежною від церкви й повинна сприяти зміцненню національної незалежності й утвердженню свободи релігійного світогляду. Висловлювалися думки про те, що духовенство й церква повинні бути підпорядковані світському суду, а їх суд над еретиками не повинен виходити за межі моральної оцінки, і про те, що не церква володіє релігійним природним правом на винятковість у справах віри, а людина володіє природним правом на свободу релігійного світогляду. Реакція церкви на це була негативною – автора відлучили від церкви й заочно засудили до страти [11].

Отже, загальнолюдські цінності ставали мірилом соціального життя. Це стимулювало теорію та практику антиклерикалізму. Починалася епоха Відродження й Реформації. Ранній протестантизм як буржуазний різновид християнства став символом буржуазно-демократичних революцій, які проголошували принципи свободи світогляду як свободу релігії і віросповідання. У цей період домінуюче значення проголошення свободи віросповідання пояснюється необхідністю усунення з політичної арени католицької церкви та її панівної ідеології. У цей час буржуазно-демократичні гасла тісно переплітаються з вимогами свободи віросповідання. Це були перші, ще несміливі, політичні та юридичні вимоги молодій буржуазії.

Процес історичного становлення уявлень про свободу світогляду в період Реформації включав у себе очищення від релігійного й містичного оздоблення. Тогочасне релігійне тлумачення свободи світогляду пояснювалося пануванням релігійного світогляду, який зводив поняття свободи світогляду до свободи релігійної світогляду.

На думку В. Савельєва, в епоху Відродження та Реформації існували два різні підходи щодо вирішення проблем свободи світогляду. Перший з них характеризується прогресивною соціально-політичною спрямованістю й орієнтований на принцип гуманізму й намагання звільнитися від впливу церкви та релігії. Другий – обмежений щодо вирішення антиклерикальних проблем та проблем секуляризації – виражав прагнення буржуазії до підкорення собі церкви [9].

Ранні буржуазні революції, що відбувалися в Європі, стали закономірним продовженням ідеї Реформації. У період буржуазних революцій закони держави проголошувалися «природними», вічними та незмінними, що виникають із природи речей, суспільства та моралі. Сутність та походження християнського світогляду пояснювалися наявністю в природі надприродної Божої сили, а у природі людини – потреби вірити в цю силу. Розуміння свободи світогляду розширювалося й поглиблювалося разом із прогресивними перетвореннями в суспільстві.

Французькі просвітителі висловлювали думку про можливість ширшого тлумачення свободи світогляду, включаючи право не лише на свободу віросповідання, а й можливість бути атеїстом, а також відокремлення церкви від держави, а школи від церкви [12, с. 550]. Прийнявши у 1789 р. «Декларацію прав людини й громадянина», Франція офіційно проголосила свободу світогляду. Також був прийнятий закон «Про цивільний устрій духовенства», який зберігав за католицизмом статус державної релігії.

У Російській імперії традиційна залежність православної церкви від світської влади визначала інший характер ставлення до релігійної ідеології. Так, відомий російський просвітитель В. М. Татищев, як прихильник теорії природного права, виступав проти здійснення з боку православної церкви контролю над освітою та розвитком науки [13]. Російські революціонери-демократи внесли в процес утвердження уявлень про свободу світогляду нове звучання, завдяки чому продовжили кращі традиції епохи: вони розглядали право на свободу світогляду як право на свободу релігійного світогляду.

З 1721 року православна церква в Росії стала, по суті, державним міністерством, своєрідним відомством православного віросповідання. Російське православ'я проголошувалося панівною релігійно-церковною структурою. Рух за встановлення цивілізованих норм щодо свободи світогляду в Росії фактично бере свій початок з 1905 р., від часів буржуазно-демократичної революції.

В Україні-Русі православ'я мусило утвердити себе в боротьбі з традиційною релігією стародавніх слов'ян на новій для нього території шляхом асиміляції місцевих культів, і це призвело до створення специфічного релігійного напрямку – українського православ'я, яке стало міцним, постійно діючим чинником розвитку української свідомості та культури [14].

У XVI столітті справжніми форпостами захисту українського православ'я були братські школи, а пізніше Києво-Могилянська академія. В Україні потреба захисту власної релігійної самобутності, яка ототожнювалася з культурно-національною самобутністю, ставала причиною масових народних повстань, національно-визвольних рухів.

На формування українських традицій правового регламентування релігійних свобод і відносин держави та церкви чинили вплив правові системи інших держав: Польщі, Росії та Австро-Угорщини.

Після Жовтневої революції у Росії, до складу якої входила Україна, склалася соціально-політична ситуація, яка не дозволила здійснити в повному обсязі демократизацію держави. Наступні роки характеризуються культом особи, волонтаризмом і командно-адміністративною системою управління, усе це позначилося на практиці здійснення свободи світогляду.

Поняття свободи світогляду було зведене до вибору між релігією та атеїзмом. У період радянської влади в Україні склалася спрощена уявлення про свободу світогляду. Вони базувалися на постулаті, що атеїзм кращий за релігію, і тому всі повинні бути атеїстами.

Практично свобода релігійного світогляду ототожнювалася зі свободою світогляду. Ці два поняття не тотожні, друге – значно ширше першого, а їх ототожнення не враховує специфіки релігійних відносин і релігійного життя. Будь-яка свобода обов'язково містить у собі свободу вибору, у цьому випадку – релігійного вибору [9, с. 93]. У філософії існує множинність думок і концепцій. Свобода їх релігійного вибору є свободою світогляду.

У світі існує багато релігійних систем, що породжує релігійний плюралізм. Нові релігійні утворення конкурують із традиційними релігіями. Людині надається можливість найширшого релігійного вибору або відмови від будь-якої релігії. Це і є змістом поняття «свобода світогляду».

У ХХ ст. поняття свободи світогляду звужувалося до свободи віросповідання, до свободи на право вибору лише релігії. Таке звуження, на думку багатьох авторів, позбавляє права на атеїзм [15]. Свобода віросповідання – це право вибору релігії, але воно не передбачає обов'язковості обрання якоїсь релігії. Воно передбачає право на відмову від релігії.

Історичний і сучасний досвід свідчить, що релігія впливає на розвиток духовної культури, забезпечує традиційність у її історичному бутті, але в розвитку культури особливе значення має духовна свобода. Саме духовна свобода є загальнолюдською моральною цінністю, вона потрібна людям із різними світоглядними установками, яких об'єднує гуманістичне світосприйняття.

Релігія як найактивніший споживач духовних культурних цінностей висуває певні вимоги до них, впливає на їх якість і сприяє їх розвитку. Для цього релігія повинна мати певну духовну свободу, свободу вторгнення в різні сфери людського буття.

Згідно з християнським ученням, релігійна свобода і віра є моральним відродженням людини. Віра і релігійна свобода в суб'єктивному сенсі є внутрішнє, живе переконання людини в істині відвертого вчення. Але існує і зовнішній вияв дотримання віри, що полягає у ставленні до інших людей, любові до них, і це є основою християнського життя.

Віра повинна бути найчистішим та безпосереднім проявом релігійної свободи, що виходить із глибини душі та схвалюється совістю.

Кожна людина, згідно з християнським ученням, має право на релігійну свободу, і ніхто не має права обмежувати релігійну свободу іншої людини. Законодавство держави повинно захищати свободу особистості, а відповідно і релігійну свободу, та усувати будь-які порушення цієї свободи.

Релігійна свобода та основні права людини пройшли нелегкий шлях до визнання у християнстві. У богослов'ї концепції релігійної свободи надається центральне місце. Статус віруючого, який рятується через благодатний Божий дар в Ісусі Христі, описується поняттям свободи.

Католицька церква виступала проти свободи світогляду. Ідеальною ситуацією, яку вона відстоювала, було заперечення релігійної свободи та єдність усіх у єдиній правдивій католицькій вірі. Однак принцип релігійної свободи в тих місцях, де католики склали меншість, визнавався. Прийняття концепції релігійної свободи було викликано історичними обставинами, а досить пізні визнання її церквами значною мірою пояснювалося їх власними інтересами та ситуаційними міркуваннями.

Другий Ватиканський Собор у 1965 р. ухвалив та оприлюднив два документи, які поліпшили католицьке розуміння гідності й прав людини. Один з них Декларація про релігійну свободу, головною метою якої було вивести католицьке вчення на один рівень із сучасною західною думкою щодо права на релігійну свободу й подолати історичне відставання від західних теорій [16, с. 68].

Еволюція уявлень про свободу світогляду й віросповідання дозволяє вести мову про наявність у стародавніх державах настанов щодо обов'язкового дотримання релігійних традицій та обрядів, з одного боку, а також існування заперечення їх значення. Це свідчить про те, що вже на ранніх етапах суспільного розвитку формувалися різні підходи щодо релігії, які пізніше були зафіксовані в поняттях свободи світогляду та віросповідання.

З утворенням релігійних інституцій і держав виникла свобода віросповідання, релігійної терпимості або релігійної нетерпимості. У стародавньому світі віротерпимість була визнанням права на існування релігій.

Проблема віротерпимості виникла із розвитком християнства, яке у своєму зародженні апелювало до віротерпимості. Реформація та буржуазні революції у Європі сприяли поширенню в суспільстві розуміння свободи світогляду як свободи вибору релігії, так і свободи атеїзму. Практичне втілення буржуазною революцією свободи світогляду звелось до забезпечення прав і свобод релігії. Католицизм уславився агресивністю щодо інших релігій, у тому числі й до традиційних релігій.

Проблема свободи віросповідання виникла в Нові часи у зв'язку з гуманізацією суспільства і сьогодні знаходить своє позитивне розв'язання.

Принципи толерантності, що знаходяться в гуманістичних ідеалах, із незаперечною чіткістю підходять до контексту демократизації суспільства, який нещодавно розпочався в Україні. Упровадження їх у практику суспільного та державного життя допомагає розв'язати проблеми співробітництва в суспільстві, яке в майже рівних частинах складається з віруючих та невіруючих. Для теперішнього суспільства характерним є бажання співпрацювати в напрямку розбудови української держави шляхом демократизації і забезпечення прав і свобод людини [1, с. 273].

З огляду на трансформацію устрою та відновлення незалежності Україна повернула собі можливість самостійного становлення права. Правові інститути тоталітарного характеру замінюються демократичними відповідниками. Чинні правові норми верифікуються на підставі міжнародно-правових норм та принципів.

У систему українського права входять норми, що стосуються свободи світогляду, релігії та переконань як окремої людини так і об'єднань осіб. Ці норми творилися роками української історії, – від періоду Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, через козаччину, польське та російське підпорядкування, Народну Раду та Гетьманат, сталінську та гітлерівську окупації, радянську Україну аж до відновлення незалежності. Вони не вважаються в Україні окремою галуззю права, як, наприклад, у Німеччині, Австрії чи Італії. Однак важливість феномена релігійних прав людини та кількість нормативних приписів у цій сфері дозволяє визначити українське віросповідне право як сукупність діючих правових норм, проголошених державою у формі законів та підзаконних актів, а також ратифікованих міжнародних документів, що регулюють правовідносини в галузі прав людини і громадянина на свободу світогляду, релігії і переконань та правовий статус релігійних організацій. Підставою таких приписів є природне право та багатство українських правових звичаїв. Завданням права в ділянці державно-церковних відносин є гарантування здійснення релігійних прав усім особам чи групам осіб, що законно перебувають на території держави.

Позитивними джерелами українського віросповідного законодавства є передовсім:

— Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року, зокрема ст. 35;

— Закон України «Про свободу світогляду та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року зі змінами і доповненнями.

Окрім цього, до таких джерел відносяться також норми Законів України «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про освіту», «Про власність», положення Кодексу про шлюб та сім'ю, Кримінального та Цивільного кодексів України.

Крім того, частиною 3 статті 9 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» передбачено укладення двосторонніх домовленостей між центрами релігійних організацій та органами державної влади. Хоча законодавець не уточнює ні умов, ні способу укладення, ані проблематики, яку вони можуть регулювати, очевидно, такі домовленості можуть у майбутньому стати ще одним джерелом віросповідного права так само, як у багатьох країнах Центральної та Західної Європи. З 1991 року в Україні як на найвищому, так і на місцевому рівнях підписано ряд меморандумів, домовленостей, у яких, як правило, декларується співпраця церков та органів державної влади при вирішенні спірних питань у сфері соціальної опіки у військових частинах, тюрмах тощо. Вони, однак, носять радше політичний і односторонній характер. До того ж інколи можуть ставати приводом дискримінації невідомі недомінуючих у даному регіоні релігій [17].

Стосовно судових рішень як джерела віросповідного законодавства потрібно зазначити, що для української системи права, як і в цілому для європейських країн, вони не мають такого визначального значення, як для англосакської традиції. На цей час в Україні не зафіксовано індивідуальних подань ні до внутрішніх, ні до міжнародних судових інстанцій стосовно порушення релігійних прав. Переважна більшість судових справ із релігійних питань стосується майна релігійних організацій, передовсім храмів. Деякі з них остаточно вирішувалися у Верховному Суді України, що створило взірцеві прецеденти для судів нижчих інстанцій [17].

Важливим джерелом віросповідного законодавства стало роз'яснення Вищого Арбітражного Суду «Про деякі питання, що виникають при застосуванні Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 29 лютого 1996 року, зі змінами і доповненнями [17]. У компетенції арбітражних судів в Україні є всі спори релігійних організацій між собою та з іншими юридичними особами, а також питання передачі державного майна у їх власність, за винятком питань припинення діяльності релігійної організації та оскарження рішень державних органів із питань володіння та користування культовими будівлями та майном. Відповідно до ст. 16 і 17 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», ці питання розглядаються судами загальної юрисдикції в порядку, передбаченому Цивільним процесуальним кодексом України [18].

Висновки. Здійснивши дослідження, ми цілком закономірно можемо стверджувати, що чинне законодавство України у сфері регулювання права на свободу світогляду та віросповідання від недавніх радянських актів щодо даних суспільних відносин відрізняє наступне:

- толерантність як визначальний принцип побудови Україною державно-релігійних стосунків;
- узгодження державних норм із міжнародними положеннями;
- визнання кожної людини суб'єктом права на свободу світогляду;
- розширення предметного обсягу права на релігійну свободу поза межі культової діяльності, зокрема визнання права вивчати релігію і навчати її;
- спрощення процедури реєстрації релігійних організацій і перехід від дозвільного до заявникового порядку;
- надання релігійним організаціям прав юридичних осіб;
- розповсюдження законодавства про працю, порядку податкових стягнень, соціального забезпечення і страхування на всіх громадян, що працюють у релігійних організаціях;
- надання податкових пільг;
- зменшення карних приписів.

Список використаних джерел

1. Новіков В. В. Історичні етапи еволюції свободи світогляду. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 12. С. 269–274.

2. Коростовцев М. А. Религия Древнего Египта. М. 1976. 169 с.
3. Тажуризина З. А. Идеи свободомыслия в истории культуры. М. 1986. 129 с.
4. История политических и правовых учений (Древний мир). М. 1985. 395 с.
5. История свободомыслия и атеизма / под ред. Н. П. Соколова. М.: Наука, 1966. 287 с.
6. Нахов И. М. Философия киников. М. 1982. 211 с.
7. Асмус В. Ф. Античная философия. М. : Высшая шк. 1976. 543 с.
8. Капустин Н. С. Особенности эволюции религии (на материалах древних верований и христианства). М. : Мысль. 1991. 182 с.
9. Савельев В. Н. Свобода совести. История и теория. М. : Высшая шк. 1991. 143 с.
10. Ключков В. В. Религия, государство и право. М. : Мысль, 1978. 287 с.
11. История философии: Запад–Россия–Восток. Кн.1. Философия древности и средневековья. – М. : «Греко-латинский кабинет» Ю. А. Шичалина, 1995. 477 с.
12. Спиноза Б. Избранные произведения: В 2-х т. М. : Политиздат, 1977. Т. 2. 698 с.
13. Татищев В. Н. Разговор о пользе наук и училищ. М., 1887. 109 с.
14. Біднов В. Школа і освіта в Україні. Українська культура: Лекції за ред. Д. Антоновича. К. 1993. С. 40–91.
15. Кириченко М. Г. Свобода совести в СССР. М. : Юрид. литература, 1985. 200 с.
16. Бражник И. И. О классовой сущности положения «религия – частное дело гражданина». Вопросы атеизма. Вып.16. С. 18–21.
17. Бондаренко В. Актуальні проблеми законодавчого забезпечення свободи совісті. *Релігійна свобода*. 2002. № 6. С. 124–130.
18. Коваленко Л. Вибрані аспекти українського віросповідного законодавства URL : <http://irs.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2010/08/LK-Legislation-ukr.pdf>

References

1. Novikov, V. V. (2014). Istorichni etapy evolyutsii svobody mirovozzreniya [Historical stages of the evolution of freedom of worldview]. *Nauchnyye zapiski L'vovskogo universiteta biznesa i prava*, № 12. S. 269–274 [in Ukrainian].
2. Korostovtsev, M. A. (1976). *Religiya Drevnego Yegipta* [Religion of Ancient Egypt]. M. 1976. 169 s. [in Russian].
3. Tazhurizina, S. A. (1986). *Idei svobodomyслиya v istorii kul'tury* [Ideas of Freethinking in the History of Culture]. M. 129 s. [in Russian].
4. *Istoriya politicheskikh i pravovykh uchenyy (Drevniy mir)*. (1985). [History of Political and Legal Doctrines (Ancient World)]. M. 395 s [in Russian].
5. *Istoriya svobodomyслиya i ateizma*. pod red. N. P. Sokolova. (1966). [History of Freethinking and Atheism]. M. : Nauka. 287 s. [in Russian].
6. Nakhov, I. M. (1982). *Filosofiya kinikov* [Philosophy of Cynics]. M. 211 s. [in Russian].
7. Asmus, V. F. (1976). *Antichnaya filosofiya* [Antique philosophy]. M.: Vysshaya shk. 543 s. [in Russian].
8. Kapustin, N. S. (1991). *Osobennosti evolyutsii religii (na materialakh drevnikh verovaniy i khristianstva)* [Features of the evolution of religion (based on ancient beliefs and Christianity)]. M.: Mysl'. 182 s. [in Russian].
9. Savel'yev, V. N. (1991). *Svoboda sovesti. Istoriya i teoriya* [Freedom of conscience. History and Theory]. M.: Vysshaya shk. 143 s [in Russian].
10. Klochkov, V. V. (1978). *Religiya, gosudarstvo i pravo* [Religion, State and Law]. M.: Mysl'. 287 s. [in Russian].
11. *Istoriya filosofii: Zapad–Rossiya–Vostok*. (1995). Kn.1. *Filosofiya drevnosti i srednevekov'ya* [History of Philosophy: West – Russia – East. Prince 1. The philosophy of antiquity and the Middle Ages]. M.: "Greko-latinskiy kabinet" YU. A. Shichalina. 477 s. [in Russian].
12. Spinoza, B. (1977). *Izbrannyye proizvedeniya: V 2-kh t* [Selected Works: In 2 Volumes]. M.: Politizdat. T.2. 698 s. [in Russian].
13. Tatischev, V. N. (1987). *Razgovor o pol'ze nauk i uchilishch* [Talk about the benefits of science and schools]. M. 109 s. [in Russian].

14. Bidnov, V. (1993). Shkola i obrazovaniye v Ukraine. Ukrainskaya kul'tura: Lektsii pod red. D. Antonovicha. [School and education in Ukraine. Ukrainian Culture: Lecture, ed. D. Antonovich]. K. 1993. S. 40–91 [in Russian].
15. Kirichenko, N. G. (1985). Svoboda sovesti v SSSR [Freedom of conscience in the USSR]. M.: Yurid. literatura. 200 s. [in Russian].
16. Brazhnik, I. I. O klassovoy sushchnosti polozheniya «religiya - chastnoye delo grazhdanina». Voprosy ateizma [On the class essence of the provision "religion is the private affair of a citizen." Questions of Atheism]. Vyp.16. S. 18–21 [in Russian].
17. Bondarenko, V. (2002). Aktual'nyye problemy zakonodatel'nogo obespecheniya svobody sovesti [Actual problems of legislative support for freedom of conscience]. *Religioznaya svoboda*. № 6. S. 124–130 [in Ukrainian].
18. Kovalenko, L. Izbrannyye aspekty ukrainskoy veroispovedal'nogo zakonodatel'stva [Selected Aspects of Ukrainian Religious Legislation]. URL : <http://irs.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2010/08/LK-Legislation-ukr.pdf> [in Ukrainian].

Paida Yuriy,

Doctor of Laws, Associate Professor

(Kamyanets-Podilsky Tax Institute, Kamyanets-Podilsky)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

PHILOSOPHICAL APPROACH TO THE REGULATION OF THE RIGHT TO FREEDOM OF SPEECH AND RELIGION IN THE LEGAL SCIENCE OF UKRAINE

The process of concepts and ideas about freedom of worldview formation in specific historical stages of its emergence and development is analysed in the article. The first stage of this process, during which the elements of freedom of worldview were born, is called the era of tribal relations. Attention is paid to religious and mythological traditions, ideology of ancient society, the period of Christianity formation. It is stated that in the period of bourgeois revolutions the laws of the states were proclaimed "natural", eternal and unchanging arising from the nature of things, society and morality. It was investigated how the norms concerning freedom of worldview, religion and beliefs of both individuals and associations of individuals were included to the system of Ukrainian law. The differences between the current legislation in the sphere of the right to freedom of worldview and religion regulation in Ukraine and the recent Soviet acts on the social relations were determined as following: tolerance as a defining principle of building state religious relations in Ukraine; harmonization of state norms with international regulations; recognition of each person as a subject of freedom of worldview; expanding the scope of the right to religious freedom beyond the confines of religious activity, including the recognition of the right to study and teach religion; simplifying the registration procedure for religious organizations and moving from the permit to the applicant order; granting to religious organizations the rights of legal entities; the dissemination of labor laws, tax penalties, social security and insurance to all citizens working in religious organizations; providing tax benefits; reduction of penalties.

Key words: law; religion; mythology; worldview; freedom; jurisprudence; religion.

Надійшла до редколегії 08.04.2020